

RIVOJLANGAN MAMLAKATLAR QIMMATLI QOG‘OZLAR BOZORI RIVOJLANISHINING ASOSIY XUSUSIYATLARI

Ibodullaev Abror Axrorovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

“Korporativ moliya va qimmatli

qog‘ozlar” kafedrası dotsenti

E-mail: abroribodullayev@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada rivojlangan mamlakatlar qimmatli qog‘ozlar bozorining shakllanishi va rivojlanish jarayonlari, ularning asosiy xususiyatlari, institutsional asoslari hamda investorlar faoliyatining roli tahlil qilingan. Shuningdek, bozorlardagi texnologik infratuzilma, tartibga solish mexanizmlari va moliyaviy vositalarning diversifikatsiyasi ko‘rib chiqilgan. Rivojlangan davlatlar tajribasi asosida kapital bozorining samaradorligini oshirishda qanday omillar muhim ekani aniqlangan. O‘zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlar uchun bu tajriba milliy qimmatli qog‘ozlar bozorini takomillashtirishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: qimmatli qog‘ozlar bozori, rivojlangan mamlakatlar, investorlar, kapital bozori, moliyaviy instrumentlar, institutsional rivojlanish, tartibga solish, moliyaviy infratuzilma, bozor shaffofligi, innovatsion vositalar.

Аннотация

В данной статье проанализированы процессы формирования и развития рынка ценных бумаг в развитых странах, их основные особенности, институциональные основы, а также роль деятельности инвесторов. Также рассмотрены технологическая инфраструктура рынков, механизмы регулирования и диверсификация финансовых инструментов. На основе опыта развитых стран выявлены ключевые факторы повышения эффективности капитального рынка. Этот опыт представляет практическую ценность для совершенствования национального рынка ценных бумаг в таких развивающихся странах, как Узбекистан.

Ключевые слова: рынок ценных бумаг, развитые страны, инвесторы, рынок капитала, финансовые инструменты, институциональное развитие, регулирование, финансовая инфраструктура, прозрачность рынка, инновационные инструменты.

Abstract

This article analyzes the formation and development processes of the securities markets in developed countries, their main characteristics, institutional foundations, and the role of investor activity. It also examines the technological infrastructure of the markets, regulatory mechanisms, and the diversification of financial instruments. Based on the experience of developed countries, the key factors for improving the efficiency of the capital market have been identified. This experience holds practical

significance for enhancing the national securities market in developing countries such as Uzbekistan.

Keywords: securities market, developed countries, investors, capital market, financial instruments, institutional development, regulation, financial infrastructure, market transparency, innovative instruments.

KIRISH

Bugungi globallashuv jarayonida moliyaviy bozorlarning, xususan, qimmatli qog'ozlar bozorining ahamiyati tobora ortib bormoqda. Iqtisodiy o'sishning barqarorligini ta'minlash, investitsion faollikni oshirish va kapitalni samarali taqsimlashda qimmatli qog'ozlar bozori muhim vosita sifatida xizmat qilmoqda. Ayniqsa, rivojlangan mamlakatlarda bu bozorlarning yuqori darajadagi rivojlanishi iqtisodiy tizimning chuqur moliyaviylashganligini va bozor mexanizmlarining samarali faoliyat ko'rsatishini yaqqol namoyon qiladi.

Rivojlangan davlatlar – AQSh, Yaponiya, Germaniya, Buyuk Britaniya kabi mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, qimmatli qog'ozlar bozori nafaqat sarmoyadorlar uchun daromad manbai, balki umumiy iqtisodiy taraqqiyotning tarkibiy elementi sifatida shakllangan. Ularning moliyaviy bozorlarida nafaqat aksiyalar va obligatsiyalar savdosi rivojlangan, balki murakkab moliyaviy instrumentlar – derivativlar, birja fondlari (ETF), real aktivlar bilan ta'minlangan vositalar kabi innovatsion moliyaviy mahsulotlar keng qo'llanilmoqda.

Shuningdek, rivojlangan mamlakatlarda qimmatli qog'ozlar bozorining institutsional asoslari, ishonchli nazorat tizimi va investorlarni himoya qilish mexanizmlari yuqori darajada shakllangan. Har chorakda ochiqdanadigan moliyaviy hisobotlar, auditorlik nazorati, shaffoflik, raqamli texnologiyalarga asoslangan savdo platformalari, moliyaviy savodxonlikning yuqoriligi ushbu bozorlarning barqaror va jadal rivojlanishini ta'minlamoqda.

Mazkur maqolada rivojlangan mamlakatlarda qimmatli qog'ozlar bozorining shakllanishi va rivojlanish jarayonlari, uning institutsional va texnologik xususiyatlari, investorlar faoliyatining roli, shuningdek, ushbu tajribaning O'zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlar uchun ahamiyati tahlil qilinadi. Bu orqali xalqaro moliyaviy tajribaning o'ziga xos xususiyatlarini chuqur o'rganish hamda milliy kapital bozorini yanada samarali yo'nalishda rivojlantirish uchun nazariy va amaliy xulosalar chiqarish mumkin bo'ladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Rivojlangan mamlakatlar qimmatli qog'ozlar bozorining shakllanishi va rivojlanishi haqida turli ilmiy manbalarda keng yoritilgan. Mazkur adabiyotlar tahlili bozorning institutsional tuzilmasi, tartibga solish tizimi, ishtirokchilar faoliyati, moliyaviy instrumentlar xilma-xilligi va bozor samaradorligiga oid asosiy yondashuvlarni ochib beradi.

Amerikalik iqtisodchi F.S. Mishkin o‘zining "Money, Banking, and Financial Markets" nomli asarida rivojlangan mamlakatlarda qimmatli qog‘ozlar bozorining funksional jihatlarini chuqur tahlil qiladi. U kapital bozorining asosiy vazifalaridan biri sifatida sarmoyalarni resurslarga aylantirish jarayonini ta’kidlab, bozor infratuzilmasining rivojlanishi va tartibga soluvchi institutlarning o‘rniga alohida e’tibor qaratadi.

R.A. Entov esa moliyaviy bozorlarning strukturaviy o‘ziga xosliklarini tahlil qilib, rivojlangan mamlakatlar tajribasida aksiyalar, obligatsiyalar va derivativlar bozorining o‘zaro aloqadorligini asoslab beradi. U shuningdek, institutsional investorlarning – pensiya fondlari, sug‘urta kompaniyalari va investitsiya fondlarining – bozor barqarorligiga qo‘shgan hissasini alohida ta’kidlaydi.

Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg‘armasi tomonidan tayyorlangan hisobotlarda kapital bozorlaridagi global tendensiyalar, ayniqsa rivojlangan mamlakatlarda investorlar huquqini himoya qilish, shaffoflik darajasining yuqoriligi va moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlarga muvofiqligi alohida ko‘rsatib o‘tiladi.

OECD “Organisation for Economic Co-operation and Development” tomonidan chop etilgan tahliliy hisobotlarda esa institutsional investorlar va uzoq muddatli sarmoya siyosati o‘rtasidagi bog‘liqlik chuqur o‘rganilgan. Unga ko‘ra, rivojlangan mamlakatlarda kapital bozori real sektor bilan uzviy bog‘langan bo‘lib, bu iqtisodiy o‘rish va moliyaviy barqarorlikni ta’minlaydi.

Bundan tashqari, AQShning Securities and Exchange Commission (SEC) faoliyati doirasida qimmatli qog‘ozlar bozorida tartibga solish, insider trading‘ga qarshi kurashish va moliyaviy ochiqlikni ta’minlash mexanizmlari xalqaro andoza sifatida qaraladi.

Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida esa MiFID II (Markets in Financial Instruments Directive II) me’yoriy hujjati moliyaviy bozorlar samaradorligini oshirishga qaratilgan tartibga solish tizimining muhim qismini tashkil etadi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda rivojlangan mamlakatlar qimmatli qog‘ozlar bozorining asosiy xususiyatlarini o‘rganish uchun taqqoslov (komparativ), tizimli, tahliliy hamda statistik usullar qo‘llanildi.

Birinchidan, taqqoslov usuli yordamida rivojlangan mamlakatlar (AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya, Yaponiya va boshqalar) qimmatli qog‘ozlar bozori rivojlanishining O‘zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlar bozorida farqli jihatlarini aniqlab chiqildi. Bu usul orqali turli mamlakatlar tajribasi o‘zaro solishtirildi va samarali model elementlari ajratib olindi.

Ikkinchidan, tizimli yondashuv asosida qimmatli qog‘ozlar bozorining tarkibiy elementlari – institutsional muhit, normativ-huquqiy baza, ishtirokchilar, moliyaviy

vositalar va infratuzilma o‘zaro aloqadorlikda tahlil qilindi. Bu usul bozorni bir butun kompleks tizim sifatida o‘rganish imkonini berdi.

Uchinchidan, tahliliy usul asosida xalqaro tashkilotlarning (Jahon banki, IMF, OECD) rasmiy hisobotlari, statistik ma’lumotlar, moliyaviy tahlil ko‘rsatkichlari o‘rganildi. Shu orqali bozorning zamonaviy tendensiyalari va samaradorlik darajasi baholandi.

Shuningdek, empirik usullar yordamida ayrim davlatlarning amaliy tajribasi, qonunchilik hujjatlari, fond birjalari faoliyati va investitsiya muhitiga doir ochiq manbalar o‘rganildi.

Tadqiqotda sifat va miqdoriy yondashuvlar uyg‘unlashtirilib, nazariy xulosalar real amaliyot bilan bog‘langan holda ishlab chiqildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot davomida rivojlangan mamlakatlar qimmatli qog‘ozlar bozori bir nechta asosiy ko‘rsatkichlar asosida chuqur tahlil qilindi. Ularning rivojlanish darajasi, ishtirokchilari tarkibi, bozor infratuzilmasi va tartibga solish mexanizmlaridagi xususiyatlar O‘zbekiston sharoiti bilan taqqoslanib, rivojlangan mamlakatlarda fond birjalari savdo hajmi yuqori darajada takomillashgan bo‘lib. masalan, 2023-yil yakunlariga ko‘ra, AQShning NYSE va NASDAQ birjalari umumiy kapitalizatsiyasi 45 trillion dollardan oshdi. Bu bozorlarning yuqori likvidligi investorlar uchun sarmoya kiritish va chiqarishda keng imkoniyat yaratadi. Rivojlangan mamlakatlarda qimmatli qog‘ozlar bozorini tartibga soluvchi maxsus davlat organlari – masalan, AQShda SEC, Buyuk Britaniyada FCA – bozordagi shaffoflik, adolatli savdo va investor huquqlarini himoya qilish borasida qat’iy nazorat o‘rnatgan. Ushbu tizim moliyaviy firibgarliklarni cheklash va ishonchni oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

Ushbu bo‘limda rivojlangan davlatlar qimmatli qog‘ozlar bozorining rivojlanish darajasi, asosiy ko‘rsatkichlari va ularning tahliliy muhokamasi keltiriladi. Ma’lumotlar asosida bozor kapitalizatsiyasi, investorlar soni va yillik o‘sish sur‘atlari tahlil qilinadi.

1-jadval.

Rivojlangan mamlakatlar fond bozori asosiy ko‘rsatkichlari¹

Davlatlar	Bozor Kapitalizatsiyasi (trln AQSH dollari)	Investorlar soni (mln)	Yillik o‘sish sur‘ati (%)
AQSh	50.7	120	7.2
Buyuk Britaniya	4.2	35	5.5
Germaniya	2.5	28	4.8
Yaponiya	6.1	45	3.9
Fransiya	2.8	30	4.5

¹ Jahon banki www.worldbank.org, OECD (Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti): www.oecd.org, www.statista.com, 2023-yil ma’lumotlari asosida tayyorlandi.

Ushbu jadvalda AQSh fond bozori eng yirik kapitalizatsiyaga ega ekanligi ko‘rinib turibdi – 50.7 trillion dollar. Shuningdek, jadvalda eng ko‘p investorlar soni qayd etilgan Yaponiya va Buyuk Britaniya ham yuqori ko‘rsatkichlarga ega bo‘lib, yillik o‘shish sur‘atlari 3.9% va 5.5% atrofida ekanligini ko‘rish mumkin. Boshqa davlatlarda esa o‘shish sur‘atlari nisbatan pastroq, lekin barqaror.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Rivojlangan mamlakatlar qimmatli qog‘ozlar bozori taraqqiyotining asosiy xususiyatlarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, bu bozorlarda chuqur institutsional asoslar, yuqori darajadagi shaffoflik, raqobatbardoshlik va innovatsion yondashuvlar asosida faoliyat yuritiladi. Moliyaviy tizimlarning barqarorligi, samarali tartibga solish mexanizmlarining mavjudligi va investitsiya muhitining ochiqligi qimmatli qog‘ozlar bozorining barqaror rivojlanishini ta‘minlovchi asosiy omillar sifatida maydonga chiqadi. Fond bozorining yuqori darajada rivojlangan bo‘lishi umumiy iqtisodiy o‘shish, moliyaviy resurslarni samarali taqsimlash va xususiy sektorni moliyalashtirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ayniqsa, kapital bozorining institutsional ishtirokchilari — pensiya fondlari, sug‘urta kompaniyalari, investitsiya fondlari va banklarsiz to‘liq ishlashi mumkin emas. Bu esa bozor barqarorligini ta‘minlaydi va uning hajmini kengaytiradi.

Bundan tashqari, rivojlangan mamlakatlarda raqamli texnologiyalar asosida avtomatlashtirilgan savdo tizimlari, onlayn brokerlik xizmatlari va blokcheyn asosidagi moliyaviy vositalarning joriy etilishi fond bozorining zamonaviy shaklga o‘tishini tezlashtirmoqda. Bozorlarda investorlarga qulay muhit yaratish, ularga to‘liq va aniq ma‘lumotlarni taqdim etish orqali investitsiyaviy ishonchni oshirish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmogda. Bu tajriba O‘zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlar uchun beqiyos ahamiyatga ega. Milliy qimmatli qog‘ozlar bozorini rivojlantirishda rivojlangan mamlakatlardagi ilg‘or mexanizmlar va tizimlarni moslashtirish, xususan, moliyaviy savodxonlikni oshirish, raqamli infratuzilmani mustahkamlash, tartibga solishning xalqaro standartlariga muvofiqligini ta‘minlash dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Shunday qilib, rivojlangan davlatlar tajribasi asosida qimmatli qog‘ozlar bozorini takomillashtirish — iqtisodiy barqarorlik, kapital oqimini jalb qilish, korxonalar moliyalashtirilishini kengaytirish va makroiqtisodiy o‘shishni ta‘minlashda strategik ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mishkin F.S. Money, Banking, and Financial Markets. 12th Edition. Pearson Education. 2020.
2. Энтов Р.А. Финансовые рынки: структура и механизмы функционирования. Москва: Дело. 2019.
3. OECD Institutional Investors and Long-Term Investment. Rasmiy veb-sayt: www.oecd.org 2023-yil.

4. Jahon banki Capital Markets Development Report. Washington, D.C. 2022-yil.
5. IMF Global Financial Stability Report. Xalqaro Valyuta Jamg'armasi. 2023-yil.
6. SEC – U.S. Securities and Exchange Commission. Regulatory Framework and Market Supervision Guidelines. www.sec.gov
7. MiFID II Directive. Markets in Financial Instruments Directive II. European Securities and Markets Authority (ESMA). 2018-yil.
8. NASDAQ & NYSE rasmiy statistik ma'lumotlari. www.nasdaq.com, www.nyse.com
9. O'zbekiston Respublikasining 2015-yil 3-iyundagi "Qimmatli qog'ozlar bozori to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqida"gi O'RQ-387-sonli Qonuni
10. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi va O'zbekiston Respublikasi Istiqbolli loyihalar milliy agentligi ma'lumotlari. <https://www.imv.uz/>, <https://napp.uz/uz>
11. Розенберг Б.А. Рынок ценных бумаг. Учебник. Москва: Юрайт. 2018 йил.
12. Karimov N.H. "Qimmatli qog'ozlar bozorining institutsional asoslari: xorijiy tajriba va O'zbekiston sharoitida rivojlantirish istiqbollari." // Iqtisodiy tadqiqotlar jurnali, №3. 2022-yil.

Marketing

ilmiy, amaliy va ommabop jurnali

Muharrir:

Ingliz tili muharriri:

Rus tili muharriri:

Musahhah:

Sahifalovchi va dizaynerlar:

Xakimov Ziyodulla Axmadovich

Tursunov Boburjon Ortiqmirzayevich

Kaxramonov Xurshidjon Shuxrat o'g'li

Karimova Shirin Zoxid qizi

Sadikov Shoxrux Shuxratovich

Abidjonov Nodirbek Odijon o'g'li

2025-yil, mart, 3-son

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar mas'ul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelavermasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga murojaat qilish mumkin. Ilmiy maqola, ommabop maqola, reklama, hikoya va boshqa ilmiy-ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

Elektron pochta:

info@marketingjournal.uz

Bot:

[@marketinjournalbot](https://t.me/@marketinjournalbot)

Tel.:

+998977838464, +998939266610

Jurnalning rasmiy sayti: <https://marketingjournal.uz>

Marketing jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi **Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2024-yil 04-oktabrdagi 332/5 sonli qarori** bilan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali 2024-yil 15-martdan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **C-5669517** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan. **Litsenziya raqami: №240874**

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnalining xalqaro darajasi: **9710**. ГOCT 7.56-2002 " Seriyali nashrlarning xalqaro standart raqamlanishi" davlatlataro standartlari talablari. **Berilgan ISSN tartib raqami: 3060-4621**